

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Bliski Wschód w nauce o stosunkach międzynarodowych : aspekty teoretyczne

Author: Katarzyna Czornik

Citation style: Czornik Katarzyna. (2018). Bliski Wschód w nauce o stosunkach międzynarodowych : aspekty teoretyczne. W: A. Czyż, S. Kubas (red.), "Na drodze do wyjaśnienia problemów politycznych : księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Markowi Barańskiemu" (S. 401-414). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

KATARZYNA CZORNIK
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Bliski Wschód w nauce o stosunkach międzynarodowych Aspekty teoretyczne

Wprowadzenie

Podjmując niezwykle ważną dla stosunków międzynarodowych problematykę znaczenia regionu Bliskiego Wschodu w skali globalnej, a także roli, jaką odgrywał on na przestrzeni wieków (zwłaszcza w XIX, XX i w pierwszych dwóch dekadach XXI wieku) w polityce zagranicznej najbardziej znaczących aktorów areny międzynarodowej (Wielkiej Brytanii, Francji, Rosji czy w końcu Stanów Zjednoczonych¹), należy przybliżyć kilka fundamentalnych kwestii związanych z samym pojęciem w ujęciu *stricte* koncepcyjnym. W literaturze przedmiotu, czy to polskojęzycznej, czy obcojęzycznej, uwidacznia się zróżnicowanie zarówno lingwistyczne, jak i geograficzne w identyfikacji Bliskiego Wschodu. Termin „Bliski Wschód” przyjmuje bowiem wymiar umowny, a nawet pozostaje on nie do końca sprecyzowany. Zasięg terytorialny Bliskiego Wschodu jest ujmowany w zależności od przesłanek polityczno-strategicznych, ekonomicznych, etnicznych, narodowościowo-kulturowych, religijnych czy też historycznych. Implikacją braku uściślenia tego terminu stała się nieuchronność rozróżnienia w ramach obszaru bliskowschodniego poszczególnych subregionów, a nawet postawienie pytania, czy można posługiwać się terminem „jedność arabska”².

---

¹ Zob. K. CZORNIK: *Bliski Wschód w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych w latach 1945–2012*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012.

² F. HALLIDAY: *Islam i mit konfrontacji. Religia i polityka na Bliskim Wschodzie*. Przeł. R. PIOTROWSKI. Warszawa, Dialog, 2002, s. 17–47; A. HOURANI: *Historia Arabów*. Przeł. J. DANECKI. Gdańsk, Marabut, 2002, s. 97–103.

Celem przyjętym w artykule jest analiza definicji pojęcia Bliskiego Wschodu w odniesieniu zarówno do polskiej nauki o stosunkach międzynarodowych, jak i do prac wiodących badaczy spoza Polski. Zostały przybliżone następujące tematy: geneza samego terminu „Bliski Wschód”; problematyka podziału wewnątrzregionalnego na Maghreb i Maszrik oraz wyodrębnienia subregionu Zatoki Perskiej (przez Arabów nazywanej Zatoką Arabską) i Arabskiego Wschodu; kwestie lingwistyczne związane z pojęciem Bliskiego Wschodu; geopolityczny zasięg terytorialny Bliskiego Wschodu w ujęciu badaczy z różnych państw (ze szczególnym uwzględnieniem nauki anglosaskiej oraz głównych instytucji i organizacji międzynarodowych).

Geneza i geopolityczny wymiar terminu „Bliski Wschód” w nauce o stosunkach międzynarodowych

Dokonując próby odtworzenia genezy stosowania przez wielkich odkrywców geograficznych, a później również naukowców, terminu „Bliski Wschód”, należy podkreślić, że sięga ona okresu średniowiecza. Ówczesni odkrywcy, a także uczestnicy wypraw krzyżowych posługiwali się tym określeniem dla wyróżnienia terenów leżących na wschód od Europy, terytoriów, które należało poddać chrystianizacji.

W średniowiecznej, trzynastowiecznej Europie zaczęto posługiwać się terminem „Lewant” (z wł. *levante* – wschód; kraje wschodu), mającym określać kraje wschodniego wybrzeża Morza Śródziemnego³.

Należy dodać, że tym samym terminem, ale trzy stulecia później, w XVI wieku, posługiwali się Francuzi dla określenia terytorium francuskiego systemu kolonialnego. Lewant jako pojęcie powiązano wówczas z kwestiami handlowymi oraz umowami kapitulacyjnymi, których zawieranie w XVI wieku zapoczątkowali Franciszek I oraz władca osmański Sulejman Wspaniały⁴. Mieszkańcy tej części świata nosili miano Lewantyńczyków, zaś obszar, do którego odnosiło się *stricte* pojęcie Lewantu, obejmował swym zasięgiem cały wschód basenu Morza Śródziemnego, a zatem część osmańskiej Azji Mniejszej.

---

3 Ch. WOOLF, N. PORZUCKI: *Why Are We Having Such a Hard Time Coming Up with a Name for ISIS? (ISIL? Daesh?)*. <https://www.pri.org/stories/2014-01-08/you-say-levant-i-say-sham-lets-call-whole-thing-greater-syria> [data dostępu: 15.03.2017].

4 G. CORM: *Bliski Wschód w ogniu. Oblicza konfliktu 1956–2003*. Przeł. E. CYLWIK, R. STRYJEWSKI. Warszawa, Dialog, 2003, s. 41–42.

szej, Grecję oraz kraje bałkańskie znajdujące się pod panowaniem osmańskim oraz austro-węgierskim⁵.

W XV wieku, wraz z ekspansją kolonialną, odkryciem nowych dróg komunikacji międzykontynentalnej, w tym morskiej drogi do Chin, zaczęto używać terminu „Bliski Wschód”, ale w kilku różnych perspektywach terytorialnych. Zasięg terytorialny Bliskiego Wschodu był zatem odmiennie, a nawet rozbieżnie pojmowany. Wykrystalizowały się wówczas dwa terminy – „Bliski Wschód” oraz „Daleki Wschód”. Pierwszy zarezerwowano dla obszarów znajdujących się pod zwierzchnictwem ówczesnego Imperium Osmańskiego – położonych w północno-wschodniej Afryce, w Azji Zachodniej oraz w rejonie Półwyspu Bałkańskiego. Z kolei terminem „Daleki Wschód” określano obszary położone na wschodnich wybrzeżach Azji – Japonię, Chiny, a czasem również Indochiny oraz Indonezję⁶.

W XIX wieku, gdy imperium brytyjskie, finansujące i prowadzące wyprawy ekspedycyjne, zaczęło sukcesywnie uzyskiwać coraz większe wpływy w subregionie Zatoki Perskiej, dla wyróżnienia terytorium pomiędzy Bliskim Wschodem a Indiami, pozostającymi „perłą w brytyjskiej koronie”, został wprowadzony nowy, dodatkowy termin – „Środkowy Wschód”. Stosowano go w odniesieniu do terytoriów wcześniej zwykle nie zaliczanych ani do Bliskiego, ani do Dalekiego Wschodu, takich jak: Półwysep Arabski, dorzecza Tygrysu i Eufratu, Persja (Iran) oraz Afganistan. Terminu tego po raz pierwszy użył amerykański specjalista zajmujący się historią morską Alfred Thayer Mahan⁷, w swoim artykule opublikowanym w 1902 roku na łamach londyńskiego „National Review”⁸.

---

5 W. DOBRZYCKI: *Historia stosunków międzynarodowych 1815–1945*. Warszawa, Scholar, 2003, s. 269–277, 285–287, 293–305; J. ŚWIECA: *Problemy bezpieczeństwa i regionalnego układu sił w przełomowej fazie kryzysu bliskowschodniego (po wojnie czerwcowej w 1967 r.)*. Katowice, Danrom, 1991, s. 10–11.

6 W. SZYMBORSKI: *Zatoka Perska. Problemy stabilizacji*. Bydgoszcz, Wers, 1999, s. 13–14; M. GDAŃSKI: *Arabski Wschód. Historia – Gospodarka – Polityka*. Warszawa, Książka i Wiedza, 1963, s. 11–13.

7 W 1911 roku Mahan sformułował ideę amerykańskiego ekspansjonizmu – opanowywania wodnych przestrzeni i zyskania statusu pierwszej potęgi w świecie. Kilka lat później gen. William Mitchell przypisał wiodące znaczenie amerykańskim siłom powietrznym. Na podstawie tych dwóch teorii w latach 60. XX wieku została ukształtowana globalna strategia Stanów Zjednoczonych, której celem było odsunięcie groźby wojny od terytorium USA; L. PASTUSIAK: *Polityka zagraniczna prezydenta Lyndona B. Johnsona*. „Sprawy Międzynarodowe” 1986, nr 5, s. 119–121, 126–131; IDEM: *Polityczne skutki wojny wietnamskiej dla Stanów Zjednoczonych*. „Sprawy Międzynarodowe” 1968, nr 2, s. 17–31.

8 A.T. MAHAN: *Where is the Middle East?* W: Carolina Center for the Study of the Middle East and Muslim Civilizations. <http://www.unc.edu/mideast/where/mahan-1902.shtml> [data dostępu: 15.03.2017].

W okresie II wojny światowej mianem terytoriów bliskowschodnich zwykło się określać obszary rozpościerające się od Egiptu i Sudanu w Afryce po subregion Zatoki Perskiej w Azji Południowo-Zachodniej. W tym okresie pojawiło się jednak istotne *novum* w definiowaniu tej części świata. Wielka Brytania nadała bowiem wojskowemu dowództwu kontrolującemu obszary pomiędzy Libią i Indiami z jednej strony a Turcją i Kenią z drugiej strony miano Dowództwa Środkowego Wschodu. Ponadto został wówczas stworzony pierwszy anglo-amerykański Ośrodek Zaopatrzenia Środkowego Wschodu. Z perspektywy terminologicznej oznaczało to stopniowe wypiekanie określenia znaczeniowo węższego – „Bliski Wschód” przez znaczeniowo szerszy – „Środkowy Wschód”⁹.

Należy również zauważyć, że po II wojnie światowej dokonywała się pewna ewolucja pojmowania terminu „Bliski Wschód”. W ujęciu geograficznym nie odnoszono go już do położonych na kontynencie afrykańskim Sudanu i Libii. Jeśli chodzi o państwa azjatyckie, terminem tym przestano określać Pakistan, a w niektórych pracach, zwłaszcza anglojęzycznych, zaczęło dominować ujęcie, zgodnie z którym również Afganistan nie leży w granicach Bliskiego Wschodu¹⁰.

W kontekście podejmowanych rozważań istotne wydaje się przytoczenie dwóch współczesnych definicji terminu „Bliski Wschód”. Pierwsza z nich została zamieszczona w *Encyclopaedia of the Orient*: „Geograficznie »The Middle East« stanowi przestrzeń nie mającą jasno wyznaczonych granic, której centrum stanowi jednakże wschodnie wybrzeże Morza Śródziemnego”¹¹. Druga zaś, której autorem jest Georges Corm, eksponuje: „To, co rzeczywiście odróżnia Bliski Wschód od Środkowego, to bliskość Morza Śródziemnego, tego miejsca zetknięcia się Wschodu z Zachodem. Środkowy Wschód obejmuje oczywiście granicę śródziemnomorską, ale to nie region śródziemnomorski jest jego centrum, tak jak w przypadku Bliskiego Wschodu – Lewantu. W takim ujęciu ludy arabskie, Turcja i kraje bałkańskie będą geograficznym centrum bliskowschodnim [...]. Z szerszej perspektywy Środkowego Wschodu, centrum geograficzne przesuwa się ze wschodniego wybrzeża śródziemnomorskiego na wyżyny Anatolii i Iranu. Śródziemnomorska część tego regio-

---

9 United States Delegation Minutes of the Second Meeting of the Foreign Ministers of the United States, United Kingdom, and France Held at Washington, September 12, 1951. W: *Foreign Relations of the United States, 1951*. Vol. 3: *European Security and the German Question*. Part 1. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1951v03p1/d652> [data dostępu: 15.03.2017].

10 Arabowie. *Słownik encyklopedyczny*. Red. M.M. DZIEKAN. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001, s. 113–114.

11 T. KJEILEN: *Middle East*. W: *Encyclopaedia of the Orient*. W: Look Lex Encyclopaedia. http://i-cias.com/e.o/middle_east.htm [data dostępu: 15.03.2017]; *The Middle East*. <http://www.albany.edu/history/middle-east/regional.htm> [data dostępu: 15.03.2017]. Tłumaczenie własne – K.C.

nu to tylko peryferia w stosunku do geograficznego i demograficznego centrum – Turcji, Iranu, Afganistanu i Pakistanu”¹².

W drugiej dekadzie XXI wieku za kraje Bliskiego Wschodu, w wersji najbardziej limitowanej, są uznawane cztery państwa i jedno terytorium, które podejmuje wysiłki, by zostać uznanym za państwo: Syria, Liban, Izrael, Jordania oraz Palestyna¹³. Z kolei w najczęściej wyodrębnianym w literaturze przedmiotu, a zarazem bardzo szerokim zbiorze państw określanych mianem krajów bliskowschodnich, poza wskazanymi, znajdują się również: Cypr, Turcja, Irak, Egipt, Iran, Kuwejt, Arabia Saudyjska, Bahrajn, Katar, Zjednoczone Emiraty Arabskie (ZEA), Oman oraz Jemen. Zdecydowanie rzadziej, ale faktu tego nie można pominąć, do grona państw Bliskiego Wschodu zalicza się także kraje Afryki Północnej mające powiązania z islamem¹⁴, takie jak: Libia, Tunezja, Maroko, Mauretania, Sudan, Erytrea, Dżibuti oraz Somalia.

---

12 G. CORM: *Bliski Wschód w ogniu...*, s. 49.

13 Na przełomie 2014 i 2015 roku Palestynę jako państwo uznawało już 135 krajów. Pierwszym państwem UE, które oficjalnie uznało państwowość Palestyny, była Szwecja (październik 2014 roku). Z kolei 26 czerwca 2015 roku Stolica Apostolska podpisała z państwem Palestyna układ ogólny dotyczący zasad działania Kościoła katolickiego na jej obszarze. W dokumencie Watykan po raz pierwszy oficjalnie uznał istnienie państwa Palestyna, jako że wcześniej sze porozumienie, z 15 lutego 2000 roku, zostało zawarte z Organizacją Wyzwolenia Palestyny. W. LIŻAK: *Bliskowschodnie znaki zapytania*. „Rocznik Strategiczny” 2014/15, s. 281–282.

14 Pojawienie się islamu jako religii, prawa oraz ideologii społeczno-politycznej kończyło przedmużmański okres niewiedzy (*dżahilija*). Było to związane z naukami głoszonymi przez proroka Mahometa (Muhammada) oraz z ucieczką proroka z Mekki do Medyny (*hidżra*), datowaną na 622 rok n.e. Wiek VII to zaś początek ekspansji islamu na rozległe obszary Azji i Afryki Północnej, umacnianie kalifatu, budowanie silnego państwa mużmańskiego oraz rozwijanie *fikh* – nauk prawa mużmańskiego. W latach 661–750 istniał kalifat dynastii Omajjadów, ze stolicą w Damaszku. Z początkiem VIII wieku imperium arabsko-mużmańskie Omajjadów rozciągało się od granic Chin i Indii na wschodzie po Atlantyk i Hiszpanię na zachodzie. Ekspansję Arabów w kierunku europejskim (po opanowaniu Hiszpanii) powstrzymał dopiero Karol Młot w 732 roku, w bitwach pod Tours i Poitiers we Francji. Na lata 750–1258 datuje się kolejny wielki kalifat, dynastii Abbasydów, którego stolicą był Bagdad. Pierwsza epoka mużmańskiego imperium kończy się w 1258 roku, wraz ze zdobyciem Bagdadu przez mongolskiego wodza Hulagu-chana. Na obszarach zdominowanych przez islam rozpoczyna się zaś nowa epoka turecko-mongolska, z dominacją państw mużmańskich, aczkolwiek nie arabskich (tureckich Osmanów, perskich Safawitów oraz mongolskich Timuridów). Okres ten zakończył się dopiero wraz z rozpadem Imperium Osmańskiego w czasie I wojny światowej. J. BIELAWSKI: *Islam*. Warszawa, Krajowa Agencja Wydawnicza, 1980, s. 10–44, 63–81, 208–222; M. JORDAN: *Islam. Historia religii i kultury*. Przeł. J. KORFANTY. Warszawa, Świat Książki, 2004, s. 36–83; M. ROBINSON: *Mahomet*. Przeł. E. MICHALSKA-NOVAK. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1991, s. 211–301; M. RUTHVEN: *Islam*. Przeł. K. PACHNIAK. Warszawa, Prószyński i S-ka, 1998, s. 24–29; J. SOURDEL, D. SOURDEL: *Cywilizacja islamu (VII–VIII w.)*. Przeł. M. SKURATOWICZ, W. DEMBSKI. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1980, s. 27–62.

Subregiony Bliskiego Wschodu

Dokonując próby zarówno wyjaśnienia, jak i uściślenia terminu „Bliski Wschód”, trzeba wyeksponować, że współcześnie w ramach Bliskiego Wschodu wyróżnia się dwa główne podobszary, nazywane „Maghreb” oraz „Maszrik”.

Przedstawiając cechy charakterystyczne Maghrebu, należy przede wszystkim odnieść się do samego terminu, który wywodzi się z języka arabskiego i jest tłumaczony jako „kraje zachodzącego słońca”. Termin „Maghreb” został wprowadzony w średniowieczu, a tereny, do których się odnosi, początkowo były określane przez Arabów mianem „Berberia”. Państwa Maghrebu w okresie podbojów turecko-mongolskich pozostały niezależne, co zmieniło się dopiero za panowania Turków osmańskich. Co zatem istotne, kraje wchodzące w skład Maghrebu łączy wspólny język, kultura, tradycja, a także uwarunkowania historyczne i naturalne. Ludność zamieszkująca te tereny to przede wszystkim Arabowie oraz Berberzy, wyznający islam malicki¹⁵. Zasadniczo uznaje się, że Maghreb stanowią cztery północnoafrykańskie państwa: Maroko, Algieria, Tunezja oraz Libia (o łącznej powierzchni ponad 4,7 mln km²). W 1989 roku kraje te utworzyły Unię Maghrebu Arabskiego. Należy przy tym zauważyć, że w przeszłości podejmowano próby utworzenia tak zwanego Wielkiego Maghrebu, w skład którego ponadto weszłyby również Mauretania¹⁶.

Z kolei „Maszrik”, również o arabskiej etymologii, to określenie tzw. krajów wschodzącego słońca. Pod kątem zasięgu terytorialnego obejmuje się nim pięć państw arabskich i obszar Palestyny, które tworzą tzw. Żyzny Półksiężyc. Są to: Irak, Jordania, Liban, Syria, Egipt oraz wymieniona już Palestyna. Z kolei z perspektywy geostrategicznej do Maszriku zalicza się dodatkowo państwa Półwyspu Arabskiego (Arabie Saudyjską, ZEA, Katar, Bahrajn, Kuwejt, Jemen i Oman). Na ogół pomijany jest Izrael. Należy dodać, że co do dawnego Sudanu – państwa arabskojęzycznego, którego tylko północna część jest muzułmańska – brakuje jednoznacznego podejścia¹⁷.

W tym kontekście warto odnieść się nieco szerzej do kilku innych terminów stosowanych w odniesieniu do zasadniczego podziału wewnątrzregionalne-

15 J. DANECKI: *Podstawowe wiadomości o islamie*. [T.] 1. Warszawa, Dialog, 2002, s. 223–224.

16 R. TORNEAU, M. FLARY, R. DUCHAC: *Revolution in Maghreb*. W: *Revolution in the Middle East and Other Case Studies*. Ed. P.J. VATIKIOTIS. London, George Allen & Unwin, 1972, nr 9, s. 73–119; Y. THORAVAL: *Słownik cywilizacji muzułmańskiej*. Przeł. P. LATKO. Katowice, Larousse, Książnica, 2002, s. 170–173; P.K. HITT: *Dzieje Arabów*. Przeł. W. DEMBSKI, M. SKURATOWICZ, E. SZYMAŃSKI. Warszawa, PWN, 1969, s. 597–602; J. BIELAWSKI: *Islam...*, s. 210–211; *Arabowie. Słownik encyklopedyczny...*, s. 259.

17 Z. LANDOWSKI: *Świat arabski. Leksykon. Historia, gospodarka, kultura*. Warszawa, Książka i Wiedza, 2008, s. 152, 161.

go Bliskiego Wschodu. Po pierwsze, często występuje wspomniany termin „Żyzny Półksiężyc”, który obejmuje wielką kotlinę ograniczoną od zachodu Morzem Śródziemnym, od północy oraz wschodu górami Anatolii, Kurdystanu oraz Iranu, a od południa i południowego wschodu Pustynią Arabską i Pustynią Synajską¹⁸. Teren ten rzeczywiście przypomina kształtem półksiężyc, zaś miano „żyzny” zawdzięcza rzekom Mezopotamii – Eufratowi i Tygrysowi oraz regularnym opadom na terenach górskich. Państwa Żyznego Półksiężycza łączy wspólna historia, w tym panowanie Imperium Osmańskiego, oraz system mandatowy po I wojnie światowej¹⁹. Drugie pojęcie, które pojawia się w literaturze przedmiotu, to Arabia Wschodnia. Jej obszar stanowi sześć państw: Bahrajn, Kuwejt, Katar, Arabia Saudyjska (a dokładnie strategiczna, szyicka i bogata w zasoby ropy naftowej Prowincja Wschodnia), ZEA i Oman. Państwa te stanowią część Półwyspu Arabskiego i są otoczone wodami Zatoki Perskiej oraz Morza Arabskiego. O wyodrębnieniu tego obszaru decydują dwa czynniki – specyfika środowiska geograficznego oraz sposób gospodarowania (handel zamorski jako główny jej kierunek i podstawowy sektor zatrudnienia dla ludności tubylczej)²⁰. Po trzecie zaś, istotne jest wydzielenie subregionu Zatoki Perskiej, określanej również jako Zatoką Irańską lub Zatoką Arabską. Jedną z najbardziej charakterystycznych cech tej części Bliskiego Wschodu jest to, że państwa położone nad Zatoką posiadają niezwykle bogate złoża ropy naftowej, na obszarze zarówno lądowym, jak i morskim (pod dnem Zatoki Perskiej kryją się największe w skali globu pokłady tej kopaliny). Nad Zatoką Perską położone są: ZEA, Arabia Saudyjska, Katar, Bahrajn, Kuwejt, Irak oraz Iran²¹.

Dokonując pewnego podziału regionu Bliskiego Wschodu, warto odnieść się również do tego, co w swoich pracach przedstawiał wybitny znawca islamu i arabista Józef Bielawski. Dokonał on podziału świata arabskiego na trzy zasadnicze grupy. Do pierwszej z nich zaliczył kraje Półwyspu Arabskiego, jako kolebkę cywilizacji islamu. Druga to według niego kraje arabskie Bliskiego Wschodu, takie jak Arabia Saudyjska, Syria, Irak, Jordania, Liban, Egipt, Sudan. Z kolei do trzeciej przyporządkował kraje arabskie Maghrebu (Tunezja, Algieria, Maroko, Libia)²².

18 *Fertile Crescent*. W: Encyclopædia Britannica. <https://www.britannica.com/place/Fertile-Crescent> [data dostępu: 15.03.2017].

19 Y. THORAVAL: *Słownik cywilizacji muzułmańskiej...*, s. 337.

20 J. ZDANOWSKI: *Historia Arabii Wschodniej*. Wrocław–Warszawa–Kraków, Ossolineum, 2004, s. 5.

21 B. WHITAKER: *Persian Gulf? Arabian Gulf? One Big Gulf in Understanding*. W: The Guardian. <https://www.theguardian.com/commentisfree/cifamerica/2010/oct/27/gulf-of-understanding> [data dostępu: 15.03.2017].

22 J. BIELAWSKI: *Islam...*, s. 283–284.

Problemy lingwistyczne związane z terminem „Bliski Wschód”

Dokonując pewnego uściślenia lingwistycznego kategorii pojęciowej Bliskiego Wschodu, należy zauważyć, że w pracach anglojęzycznych w ciągu wieków na potrzeby wyróżnienia tego obszaru wykształciły się dwa wiodące terminy. Pierwszy z nich to „Near East”, który dosłownie należy przetłumaczyć jako „Bliski Wschód”. Termin ten został upowszechniony dopiero w XIX wieku przez nowożytnych geografów i historyków, którzy dążyli do podzielenia obszarów, co do których wzrastało zainteresowanie ówczesnych mocarstw, jak również istniała możliwość bezpośredniej influencji brytyjskiej. Mianem „Near East” określano region najbliższej Europy, rozciągający się od Morza Śródziemnego do Zatoki Perskiej. „Near East” historycznie obejmował zatem państwa leżące przy wschodnim krańcu Morza Śródziemnego, zaś współcześnie stanowią go kraje skupione wokół Palestyny i Izraela. Należy dodać, że ostatecznie termin ten został wprowadzony również przez administrację amerykańską. Ponadto trzeba podkreślić, że w anglojęzycznej literaturze wojskowo-politologicznej często stosuje się termin „Eeastern Mediterranean” (w dosłownym tłumaczeniu forma przymiotnikowa: „wschodnio-śródziemnomorski”), w celu określenia obszaru obejmującego: Egipt, Izrael, Jordanię, Liban, Palestynę, Syrię i Turcję²³.

Drugi termin, powszechny w pracach anglojęzycznych, to „Middle East”, który z kolei dosłownie jest tłumaczony jako „Środkowy Wschód”. Z upływem kolejnych stuleci zakres terytorialny tego pojęcia ulegał stopniowej modyfikacji. Zgodnie ze słownikową oksfordzką definicją, „Middle East” obejmuje grupę krajów usytuowanych na styku trzech kontynentów: Europy, Afryki i Azji. Są to zatem państwa leżące na wschód od Egiptu i na zachód od Pakistanu, na obszarze od Zatoki Perskiej po Azję Południowo-Wschodnią. W tym rozumieniu Bliski Wschód to zatem Dolina Nilu, Żyzny Półksiężyc oraz sub-region Zatoki Perskiej. Zazwyczaj nie uznaje się za terytoria bliskowschodnie państw Maghrebu (takie ujęcie przeważa w literaturze amerykańskiej)²⁴.

W XX wieku stała się zauważalna tendencja do poszerzania terminu „Middle East”. Po II wojnie światowej w nauce anglosaskiej terminem tym posługiwano się dla oznaczenia: Turcji, Cypru, Syrii, Libanu, Iraku, Iranu, Palestyny (obecnie Izraela i Palestyny), Jordanii, Sudanu, Egiptu, Libii, jak również

23 *Near East / Middle East*. W: Global Security. <http://www.globalsecurity.org/military/world/middle-east.htm> [data dostępu: 15.03.2017].

24 W. SZYMBORSKI: *Zatoka Perska...*, s. 13–14; J. ŚWIECA: *Problemy bezpieczeństwa...*, s. 10–11; B. LEWIS: *Arabowie w historii*. Przeł. J. DANECKI. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1995, s. 22–25.

Arabii Saudyjskiej, Kuwejtu, Jemenu, Omanu, Bahrajnu, Kataru oraz ZEA. Ponadto istniały dążenia do uwzględnienia w tej grupie państw również Tunezji, Algierii oraz Maroka, a ze względu na czynniki gospodarcze niektórzy decydenci polityczni skłaniali się ku temu, by do grona państw bliskowschodnich włączać także Pakistan i Afganistan. Co zatem istotne, wraz z upływem czasu w literaturze anglojęzycznej określenie „Near East” uzyskało status terminu historycznego i zostało skutecznie wyparte przez kategorię pojęciową „Middle East”. Niemniej jednak warto zauważyć, że Departament Stanu USA, Departament Obrony USA czy też Organizacja Narodów Zjednoczonych wciąż posługują się obydwoma terminami dla określenia regionu bliskowschodniego²⁵.

Dla odróżnienia obszarów tak zwanego Bliskiego i Środkowego Wschodu w nauce anglojęzycznej wprowadzono trzeci termin – „Far East”, bezpośrednio tłumaczony jako „Daleki Wschód”. Uznaje się, że Far East tworzą państwa azjatyckie położone na wschodnich oraz południowo-wschodnich wybrzeżach tego kontynentu, a zatem na wschód od Indii²⁶. Należy wspomnieć, że w tym samym znaczeniu jest czasem stosowany termin „East” – „Wschód”.

W języku niemieckim również dokonuje się rozróżnienia pomiędzy Bliskim a Środkowym Wschodem, używając dwóch określeń – „Nahe Osten”, co tłumaczy się jako „Bliski Wschód”, oraz „Mittler Osten”, czyli „Środkowy Wschód”. Należy jednak zauważyć, że niemieckie określenie „Nahe Osten” odpowiada angielskiemu terminowi „Near East” (i tak jest tłumaczone), a zatem ma zdecydowanie szersze znaczenie²⁷.

Również w polskojęzycznej literaturze naukowej o problematyce bliskowschodniej gros autorów dokonuje podziału regionu na Bliski i Środkowy Wschód. Pierwszy określa się także mianem Arabskiego Wschodu (jak czynił to w swoich pracach Marek Gdański)²⁸. Niezwykle ciekawego podziału dokonał Wojciech Szymborski, odwołując się do klasyfikacji trójsektorowej (część rdzeniowa, peryferyjna oraz ingerująca) krajów bliskowschodnich stworzonej przez Louisa J. Cantoriego oraz Stevena L. Spiegela (*The International Politics of Regions: A Comparative Approach*). Szymborski wyodrębnił

---

25 C. GRANNAN: *Are the Middle East and the Near East the Same Thing?* W: Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/demystified/are-the-middle-east-and-the-near-east-the-same-thing> [data dostępu: 15.03.2017].

26 Y.M. CHOUËIRI: *Introduction*. W: *A Companion to the History of the Middle East*. Ed. Y.M. CHOUËIRI. Malden–Oxford–Carlton, Blackwell Publishing, 2005, s. 1–5.

27 V. PERTHES: *Die neue Zentralität des Nahen und Mittleren Ostens. Konsequenzen für Wissenschaft und Politik*. „Internationale Politik” 2004, nr 59, s. 49; *Der Brockhaus in zwei Bänden*. Bd. 2. Weisbaden, Brockhaus, 1984.

28 Zob. np. M. GDAŃSKI: *Bliski i Środkowy Wschód 1945–1955. Rywalizacja mocarstw zachodnich*. Warszawa, Książka i Wiedza, 1956, s. 7–19.

w regionie bliskowschodnim trzy obszary: 1) rdzeniowy – do którego zaliczył państwa określane jako Arabski Wschód, tj. Egipt, Sudan, Jemen, Arabię Saudyjską, ZEA, Oman, Katar, Bahrajn, Jordanię, Irak, Syrię, Liban, Kuwejt; 2) peryferyjny – w skład którego wchodzi: Iran, Turcja, Izrael, Cypr oraz Afganistan, aczkolwiek ten ostatni tylko pod pewnymi względami; 3) ingerujący – który obejmuje USA, ZSRR/Rosję, Francję, Wielką Brytanię, Republikę Federalną Niemiec oraz Chińską Republikę Ludową²⁹.

Przybliżając klasyfikacje występujące w pracach wybitnych znawców problematyki bliskowschodniej, warto zauważyć, że Bernard Lewis podzielił kraje arabskie według zasięgu przestrzennego na trzy podstawowe kategorie. Pierwsza to Azja Południowo-Zachodnia – Półwysep Arabski oraz państwa Żyznego Półksiężycy. Druga to Egipt oraz Afryka Północna – Libia, Algieria, Maroko, Tunezja. Trzecia to kraje leżące na południe od Egiptu, państwa północno-afrykańskie, państwa leżące między Afryką arabską a Czarną Afryką – Sudan, Czad, Mauretania. Ponadto wskazał Iran, Izrael oraz Turcję jako te państwa, w których mniejszości arabskie mają duże znaczenie³⁰.

Warto również wspomnieć, w jaki sposób państwa Bliskiego Wschodu klasyfikuje pod kątem terytorialnym i lingwistycznym administracja USA. W ramach Departamentu Stanu USA funkcjonuje Biuro ds. Bliskiego Wschodu (Bureau of Near Eastern Affairs). Jego działalność koncentruje się wokół określania i wytyczania głównych tendencji w polityce zagranicznej USA na kierunku bliskowschodnim oraz utrzymywania przyjaznych stosunków dyplomatycznych z państwami takimi, jak: Algieria, Bahrajn, Egipt, Irak, Iran, Izrael, Jordania, Kuwejt, Liban, Libia, Maroko, Oman, Katar, Arabia Saudyjska, Syria, Tunezja, ZEA oraz Jemen³¹. Ponadto od 1946 roku działa w Waszyngtonie Instytut ds. Bliskiego Wschodu (Middle East Institute – MEI), założony przez George’a Campa Keisera oraz Christiana Hertera, późniejszego sekretarza stanu. MEI pod kątem terytorialnym proponuje bardzo szerokie rozumienie terminu „Bliski Wschód”: „[...] region usytuowany pomiędzy południowo-zachodnią Azją a północno-wschodnią Afryką, rozpościerający się od Maroka po Pakistan, włączając w obszar państwa Kaukazu, jako region początku cywilizacji i trzech religii monoteistycznych, którego cechą charakterystyczną stanowi to, że większość państw tego obszaru uzyskała niepodległość dopiero w XX wieku”³². Instytut obejmuje swoją działalnością aż 32 państwa

29 W. SZYMBORSKI: *Zatoka Perska...*, s. 13–28.

30 Zob. B. LEWIS: *Muzułmański Bliski Wschód. Narody i cywilizacje*. Przeł. J. DANECKI. Gdańsk, Marabut, 2003.

31 *Bureau of Near Eastern Affairs*. W: U.S. Department of State. <https://www.state.gov/p/nea/> [data dostępu: 15.03.2017].

32 *Our Mission*. W: Middle East Institute. <http://www.mei.edu/mission> [data dostępu: 15.03.2017]. Tłumaczenie własne – K.C.

regionu. Według MEI w XX wieku specyfikę Bliskiego Wschodu determinowały: odkrycie ropy naftowej; powstanie państwa Izrael; renesans islamu w formie fundamentalistycznej; rewolucja islamska w Iranie; wojna iracko-irańska; konflikt arabsko-izraelski; dwie wojny w Zatoce Perskiej w okresie pozimnowojennym; wojny w Afganistanie³³. Ponadto na uwagę zasługuje to, że w październiku 2000 roku w USA, w National Defense University utworzono Centrum Studiów Strategicznych ds. Bliskiego Wschodu i Azji Południowej (Near East & South Asia Center for Strategic Studies – NESA Center). Ośrodek ten ogniskuje swoje główne cele wokół ustabilizowania sytuacji w regionie Bliskiego Wschodu i Azji Południowej. Wśród państw, które zostały zamieszczone na liście NESA Center jako kluczowe w regionie, znajdują się: Afganistan, Algieria, Bahrajn, Bangladesz, Egipt, Indie, Irak, Izrael, Jordania, Kuwejt, Liban, Malediwy, Mauretania, Maroko, Nepal, Oman, Pakistan, Katar, Arabia Saudyjska, Sri Lanka, Tunezja, Turcja, ZEA i Jemen³⁴. Nie można również pominąć tego, że Stany Zjednoczone zainicjowały projekt „Szeroki Bliski Wschód” („The Broader Middle East and North Africa” – BMENA), który w założeniu miał stanowić platformę współpracy pomiędzy G-8 a rządami, biznesem oraz społeczeństwami państw regionu bliskowschodniego³⁵.

Zakończenie

Dokonując analizy pojmowania Bliskiego Wschodu jako kategorii w nauce o stosunkach międzynarodowych, można wysunąć kilka głównych wniosków. Po pierwsze, granic regionu bliskowschodniego nie można precyzyjnie określić. Niemniej jednak w ramach Bliskiego Wschodu można zasadniczo wyodrębnić państwa Maghrebu (Afryki Północnej) oraz państwa Maszriku (Izrael i sąsiednie). Ponadto w pełni uzasadnione jest posługiwanie się pojęciami takimi, jak subregion Zatoki Perskiej, Arabski Wschód czy Żyzny Półksiężyc. Po drugie, odnosząc się do problemów lingwistycznych związanych z pojęciem Bliskiego Wschodu, warto podkreślić, że w XXI wieku w nauce anglojęzycznej, choć dominuje w niej szeroko pojmowany termin „Middle East”, niektóre instytucje i administracje rządowe, w tym amerykańska, również często stosują termin „Near East”. Zasadniczej różnicy pomiędzy tymi określeniami należy doszukiwać się w tym, że „Near East”, tłumaczony do-

³³ Ibidem.

³⁴ *Mission & Vision*. W: Near East & South Asia Center for Strategic Studies. <http://www.nesa-center.org/mission-and-vision/> [data dostępu: 16.03.2017].

³⁵ J.M. SHARP: *The Broader Middle East and North Africa Initiative: An Overview* [CRS Report for Congress, 2005]. <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS22053.pdf> [data dostępu: 15.03.2017].

słownie na język polski jako „Bliski Wschód”, w pracach anglojęzycznych specjalistów w ujęciu geograficznym jest znacznie bardziej rozległy i obejmuje swym zasięgiem również Afganistan i Iran. Po trzecie, niektórzy badacze Bliskiego Wschodu (na przykład Reinhard Schulze) stoją na stanowisku, że w pełni uzasadnione jest stosowanie określenia „świat islamu” („Islamic world”), w bezpośrednim odniesieniu do wszystkiego, co jest związane z Bliskim Wschodem³⁶. „Islamic world” ma dotyczyć tych państw, regionów oraz społeczeństw, w których muzułmanie żyją razem i stanowią przy tym większość, a ponadto tych, których historia powiązana jest wyraźnie z rozwojem kultury islamu począwszy od VII wieku naszej ery.

Bibliografia

Opracowania zwarte

- Arabowie. Słownik encyklopedyczny.* Red. M.M. DZIEKAN. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.
- BIELAWSKI J.: *Islam*. Warszawa, Krajowa Agencja Wydawnicza, 1980.
- Der Brockhaus in zwei Bänden.* Bd. 2. Weisbaden, Brockhaus, 1984.
- CHOUËIRI Y.M.: *Introduction. W: A Companion to the History of the Middle East.* Ed. Y.M. CHOUËIRI. Malden–Oxford–Carlton, Blackwell Publishing, 2005.
- CORM G.: *Bliski Wschód w ogniu. Oblicza konfliktu 1956–2003.* Przeł. E. CYLWIK, R. STRYJEWSKI. Warszawa, Dialog, 2003.
- CZORNIK K.: *Bliski Wschód w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych w latach 1945–2012.* Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012.
- DANECKI J.: *Podstawowe wiadomości o islamie.* [T.] 1. Warszawa, Dialog, 2002.
- DOBRYZCKI W.: *Historia stosunków międzynarodowych 1815–1945.* Warszawa, Scholar, 2003.
- GDAŃSKI M.: *Arabski Wschód. Historia – Gospodarka – Polityka.* Warszawa, Książka i Wiedza, 1963.
- GDAŃSKI M.: *Bliski i Środkowy Wschód 1945–1955. Rywalizacja mocarstw zachodnich.* Warszawa, Książka i Wiedza, 1956.
- HALLIDAY F.: *Islam i mit konfrontacji. Religia i polityka na Bliskim Wschodzie.* Przeł. R. PIOTROWSKI. Warszawa, Dialog, 2002.
- HITTI P.K.: *Dzieje Arabów.* Przeł. W. DEMBSKI, M. SKURATOWICZ, E. SZYMAŃSKI. Warszawa, PWN, 1969.
- HOURLANI A.: *Historia Arabów.* Przeł. J. DANECKI. Gdańsk, Marabut, 2002.
- JORDAN M.: *Islam. Historia religii i kultury.* Przeł. J. KORFANTY. Warszawa, Świat Książki, 2004.

---

³⁶ R. SCHULZE: *A Modern History of the Islamic World.* London–New York, I.B. Tauris Publishers, 2000, s. 1.

- LANDOWSKI Z.: *Świat arabski. Leksykon. Historia, gospodarka, kultura*. Warszawa, Książka i Wiedza, 2008.
- LEWIS B.: *Arabowie w historii*. Przeł. J. DANECKI. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1995.
- LEWIS B.: *Muzułmański Bliski Wschód. Narody i cywilizacje*. Przeł. J. DANECKI. Gdańsk, Marabut, 2003.
- ROBINSON M.: *Mahomet*. Przeł. E. MICHALSKA-NOVAK. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1991.
- RUTHVEN M.: *Islam*. Przeł. K. PACHNIAK. Warszawa, Prószyński i S-ka, 1998.
- SCHULZE R.: *A Modern History of the Islamic World*. London–New York, I.B. Tauris Publishers, 2000.
- SOURDEL J., SOURDEL D.: *Cywilizacja islamu (VII–VIII w.)*. Przeł. M. SKURATOWICZ, W. DEMBSKI. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1980.
- SZYMBORSKI W.: *Zatoka Perska. Problemy stabilizacji*. Bydgoszcz, Wers, 1999.
- ŚWIECA J.: *Problemy bezpieczeństwa i regionalnego układu sił w przełomowej fazie kryzysu bliskowschodniego (po wojnie czerwcowej w 1967 r.)*. Przeł. P. LATKO. Katowice, Danrom, 1991.
- THORAVAL Y.: *Słownik cywilizacji muzułmańskiej*. Katowice, Larousse, Książnica, 2002.
- TORNEAU R., FLARY M., DUCHAC R.: *Revolution in Maghreb*. W: *Revolution in the Middle East and Other Case Studies*. No. 9. Ed. P.J. VATIKIOTIS. London, George Allen & Unwin, 1972.
- ZDANOWSKI J.: *Historia Arabii Wschodniej*. Wrocław–Warszawa–Kraków, Ossolineum, 2004.

Czasopiśmiennictwo

- LIZAK W.: *Bliskowschodnie znaki zapytania*. „Rocznik Strategiczny” 2014/15.
- PASTUSIAK L.: *Polityczne skutki wojny wietnamskiej dla Stanów Zjednoczonych*. „Sprawy Międzynarodowe” 1968, nr 2.
- PASTUSIAK L.: *Polityka zagraniczna prezydenta Lyndona B. Johnsona*. „Sprawy Międzynarodowe” 1986, nr 5.
- PERTHES V.: *Die neue Zentralität des Nahen und Mittleren Ostens. Konsequenzen für Wissenschaft und Politik*. „Internationale Politik” Juli 2004, nr 59.

Źródła internetowe

- Bureau of Near Eastern Affairs. W: U.S. Department of State. <https://www.state.gov/p/nea/> [data dostępu: 16.03.2017].
- Fertile Crescent. W: Encyclopædia Britannica. <https://www.britannica.com/place/Fertile-Crescent> [data dostępu: 15.03.2017].
- GRANNAN C.: *Are the Middle East and the Near East the Same Thing?* W: Encyclopædia Britannica. <https://www.britannica.com/demystified/are-the-middle-east-and-the-near-east-the-same-thing> [data dostępu: 15.03.2017].
- KJEILEN T.: *Middle East*. W: *Encyclopaedia of the Orient*. W: Look Lex Encyclopaedia. http://i-cias.com/e.o/middle_east.htm [data dostępu: 15.03.2017].

- MAHAN A.T.: *Where is the Middle East?* W: Carolina Center for the Study of the Middle East and Muslim Civilizations. <http://www.unc.edu/mideast/where/mahan-1902.shtml> [data dostępu: 16.03.2017].
- Mission & Vision*. W: Near East South Asia Center for Strategic Studies. <http://www.nesa-center.org/mission-and-vision/> [data dostępu: 16.03.2017].
- Near East / Middle East*. W: Global Security. <http://www.globalsecurity.org/military/world/middle-east.htm> [data dostępu: 16.03.2017].
- Our Mission*. W: Middle East Institute. <http://www.mei.edu/mission> [data dostępu: 16.03.2017].
- SHARP J.M.: *The Broader Middle East and North Africa Initiative: An Overview* [CRS Report for Congress, 2005]. <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS22053.pdf> [data dostępu: 16.03.2017].
- United States Delegation Minutes of the Second Meeting of the Foreign Ministers of the United States, United Kingdom, and France Held at Washington, September 12, 1951*. W: *Foreign Relations of the United States, 1951*. Vol. 3: *European Security and the German Question*. Part 1. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1951v03p1d652> [data dostępu: 15.03.2017].
- WHITAKER B.: *Persian Gulf? Arabian Gulf? One Big Gulf in Understanding*. W: The Guardian. <https://www.theguardian.com/commentisfree/cifamerica/2010/oct/27/gulf-of-understanding> [data dostępu: 16.03.2017].
- WOOLF CH., PORZUCKI N.: *Why Are We Having Such a Hard Time Coming Up with a Name For ISIS? (ISIL? Daesh?)*. <https://www.pri.org/stories/2014-01-08/you-say-levant-i-say-sham-lets-call-whole-thing-greater-syria> [data dostępu: 15.03.2017].

KATARZYNA CZORNIK

Middle East in the Study of International Relations Theoretical Aspects

ABSTRACT: Taking up the extremely important for international relations issue of the importance of the Middle East region in the global scale, as well as the role it played over the centuries in the foreign policy of the most important actors of the international arena (Great Britain, France, Russia and finally the United States), one should conduct a thorough analysis of the concept itself. The literature on the subject, both in Polish and foreign languages, is dominated by a clear linguistic and geographical diversity in the identification of the Middle East. The category of the Middle East takes on a contractual dimension, and the borders of the Middle East region cannot be precisely defined.

KEY WORDS: Middle East, Maghreb, Mashriq, Persian Gulf, Arab East